

פרשת כי-תבוא

ביכורים

מאת הרב אלחנן סמט

- א. הופעות המצווה בתורה ושמותיה המתחלפים
- ב. מצוות ביכורים כחלק ממצוות ה"ראשית"
- ג. דינים המייחדים את מצוות ביכורים
- ד. טעמה של הבאת הביכורים כפי העולה ממקרא ביכורים
- ה. מקרא ביכורים: הסקירה ההיסטורית
- ו. הסבר הדינים המייחדים את מצוות ביכורים על פי טעמה
- ז. תיאור עליית מביאי הביכורים לרגל
- ח. מצוות הביכורים ושלושת הרגלים
- ט. מצוות ביכורים וחטא המרגלים
- א. הופעות המצווה בתורה ושמותיה המתחלפים

מצוות הבאת ביכורים למקדש, שבה פותחת פרשתנו, נזכרה בתורה כמה פעמים לפני כן: פעמיים נזכרה בספר שמות, בסיום פרשיות הרגלים שבו, בפרשת משפטים (כ"ג, יט) ובפרשת כי-תישא (ל"ד, כו): ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' א-להיך.

בספר ויקרא נרמזה מנחת הביכורים בקשר לאיסור (ויקרא ב', יא) "כל שאר וכל דבש לא תקטירו ממנו אֶשֶׁה לה'". נאמר שם (בפסוק יב) על השאור והדבש כי: קרבן ראשית תקריבו אתם לה', ואל המזבח לא יעלו לריח ניחח. ופירש רש"י מהו 'קרבן ראשית' זה:

מה יש לך להביא מן השאור ומן הדבש? 'קרבן ראשית' - שתי הלחם של עצרת הבאים מן השאור... וביכורים מן הדבש, כמו ביכורי תאנים ותמרים.

הביכורים נזכרו שוב בספר במדבר כאחת ממתנות הכהונה:

במדבר י"ח, יג. בכורי כל אשר בארצם אשר יביאו לה' - לך יהיה, כל טהור בביתך יאכלנו.

בספר דברים נזכרו הביכורים שלוש פעמים בפרשת ראה בין הדברים שיש להביאם אל המקום אשר יבחר ה':

"ב, ו. והבאתם שמה עלתיכם וזבחיכם ואת מעשרתיכם ואת תרומת ידכם... ופירש רש"י על פי הספרי:

תרומת ידכם - אלו הביכורים, שנאמר בהם (כ"ו, ד) 'ולקח הכהן הטנא מידך...!'

ושוב בהמשך אותו פרק (י"ב, יא): "והיה המקום אשר יבחר ה' א-להיכם בו לשכן שמו שם, שמה תביאו את כל אשר אנכי מצוה אתכם, עלותיכם וזבחיכם מעשרתיכם ותרמת ידכם...". ובפסוקים יז-יח: "לא תוכל לאכל בשעריך... ותרומת ידך. כי אם לפני ה' א-להיך תאכלנו במקום אשר יבחר ה'...".

בפרשתנו מופיעה המצווה בפעם האחרונה בתורה ובפירוט הרב ביותר - אחד עשר פסוקים מוקדשים לה: כ"ו, א. והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה.

ב. ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך... ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה'...

י. ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה...

מסקירת הופעותיה של המצווה בתורה למדנו על השמות המתחלפים שלה: "ראשית בכורי אדמתך"; "קרבן ראשית"; "בכורי כל אשר בארצם"; "תרומת ידכם"; "ראשית פרי האדמה". השם "ביכורים" (שאינו מופיע בפרשתנו) אינו מיוחד רק למצווה זו: אף מנחת העומר (ויקרא ב', יד) ומנחת שתי הלחם (שם כ"ג, יז) קרויות כך. וגם בשמות "ראשית" ו"תרומה" היא שותפה עם כמה מצוות נוספות.

ב. מצוות ביכורים כחלק ממצוות ה"ראשית"

מסקירת זו של השמות יש ללמוד כי מצוות הביכורים שייכת לקבוצת מצוות ה"ראשית", שעמן נמנות גם תרומה ותרומת מעשר, חלה, ראשית הגז, בכור בהמה ופדיון בכור האדם ועוד. ואכן, שמותיהן של כל מצוות הראשית הללו דומים ומתחלפים ביניהם [1].

נותני הטעמים למצוות כתבו בטעמי המצוות הללו טעם משותף אחד, ורק ניסחווהו בצורות שונות ומגוונות בהתאמה לכל מצווה. טעם מוסרי זה הוא כי נתינת ה"ראשית" מכל דבר מהווה הכרה באדנות ה' על כל קנייננו ובכך שהוא מקור הברכות שבהן נתברכנו. טעם כללי נוסף כותב הרמב"ם במורה הנבוכים (חלק ג פרק לט): "התרומה והחלה והביכורים וראשית הגז - ניתנו כל הראשיות לה' כדי להשריש מידת הנדיבות ותמעט התאוותנות באכילה וברכישה".

והנה טעמו של החינוך למצוות הביכורים (משפטים מצווה צא):

משורשי המצווה... נזכור ונדע כי מאתו ברוך הוא יגיעו לנו כל הברכות בעולם, על כן נצטוונו להביא למשרתי ביתו ראשית הפרי המתבשל באילנות. ומתוך הזכירה... נהיה ראויין לברכה ויתברכו פרותינו. ובעל העקדה כתב בטעם המצווה (פרשת כי-תבוא שער תשעים ושמונה):

כי באמת הבאת הביכורים וכל מנחות ראשית המובאות יורו על אדנות של הא-להות ... ולזה בחר בראשית דגן תירוש ויצהר, ראשית עריסה, ראשית פטר רחם באדם ובבהמה, ראשית ביכורי האדמה. טעמים אלו ודומיהם שייכים לעולם המחשבה הדתית האוניברסלית.

ג. דינים המייחדים את מצוות ביכורים

אולם מצוות ביכורים נתייחדה משאר מצוות הראשית בכמה פרטים מרכזיים, חלקם מבוארים בכתוב וחלקם נלמדו ממנו על ידי חז"ל בדרשותיהם, ועל כן נראה שיש לחפש לה טעם מיוחד אשר יסביר פרטים אלו:

א. למצוות הבאת הביכורים מתלווה בפרשתנו מצווה נוספת (הנמנית כמצוות עשה בפני עצמה) והיא מצוות 'מקרא ביכורים': את הבאת הביכורים אל הכוהן יש ללוות באמירת הנוסח הכתוב לפנינו בפרשת הביכורים (פסוק ג ופסוקים ה-ז). לא מצאנו חובת אמירה קבועה בשאר מצוות הראשית. [2]
ב. את הביכורים חובה להביא אל המקדש: הביכורים הם מנחה. דבר זה חוזר בכל הופעותיה של המצווה בתורה (ראה סעיף א), והוא כה מרכזי עד שממנו למדו חז"ל (משנה אחרונה במסכת שקלים): "הביכורים אין נוהגים אלא בפני הבית". בספרי לפרשתנו למדו זאת מן הפסוק (ד) "והניחו לפני מזבח ה' א-להיך - כל זמן שיש לך מזבח יש לך ביכורים, וכל זמן שאין לך מזבח - אין לך ביכורים". [3] שאר מצוות הראשית המוטלות על הפרט אינן תלויות במקדש. [4]

ג. חובת הבאת הביכורים חלה על שבעת המינים (משנה ביכורים פ"א מ"ג). [5] בזאת היא שונה מתרומות ומעשרות, שחובתן מן התורה היא רק על דגן תירוש ויצהר, ואילו מדרבנן - על כל גידולי קרקע (כך היא דעת רוב הפוסקים הראשונים). אולם חובת הביכורים לא הורחבה על ידי חז"ל מעבר לשבעת המינים. חיוב הבאת הביכורים משבעת המינים אינו מוחלט (כבתרומות ומעשרות): "אין מביאין ביכורים ... לא מתמרים שבהרים, ולא מפרות שבעמקים, לא מזיתי שמן שאינן מן המובחר" (משנה שם), "ואם הביא שלא מן המובחר ... לא נתקדשו" (רמב"ם, ביכורים פ"ב ה"ג).

ד. חובת הבאת פרות הביכורים תלויה בבעלות המביא על הקרקע שבה צמחו פרות אלו. ועל כן הקונה אילן אחד בתוך שדה חברו - אינו מביא, לפי שאין לו קרקע (משנה ביכורים פ"א מ"ו), וכן האריסין והחכורות (שם משנה ב): "מאיזה טעם אינו מביא? משום שנאמר 'ראשית בכורי אדמתך' - עד שיהיו כל הגידולין מאדמתך". שאר מצוות הראשית הקשורות ביבול האדמה חלות על הפרות שגדלו בארץ, יהיו ביד מי שיהיו.

ד. טעמה של הבאת הביכורים כפי העולה ממקרא ביכורים

את טעמה של מצוות ביכורים, אשר יבהיר את הלכותיה המיוחדות הללו, יש לחפש באופן טבעי במקרא ביכורים, המלווה את ההבאה ובוודאי גם מנמק את טעמה. היינו מצפים לשמוע בהגדה זו דברי הודיה לה' על הפרות שהבשילו ועל חסד ה' "הנתן גשם יורה ומלקוש בעתו, שבעת חקות קציר ישמר לנו" (ירמיהו ה', כד). אולם למעשה מודה מביא הביכורים על חסדי ה' בהיסטוריה של עם ישראל למן ימי האבות ועד לירושת הארץ. כיצד מתקשרת סקירה היסטורית זו (שמקומה בהגדה של פסח דווקא טבעי ומובן [6]) להבאת הביכורים?

יפה פירש פרשה זו מ' בובר במאמרו "ביכורים" (בין עם לארצו עמ' 7-15; דרכו של מקרא עמ' 82-87), ואנו נביא חלק מדבריו:

מתנות לאלים מראשית הקציר ידועות לנו מכל הארצות ... וגם תפילות נמסרות לנו משלבים שונים של ההתפתחות, תפילות שבהן מתבטאות כוונות ההקרבה. מודים לאלים על ברכת האדמה ... מבקשים מהם לשוב להפרות את האדמה. אבל בין כל התפילות מסוג זה הידועות לי בעולם אין אלא אחת, שבמקום כל הדברים האלה מהלל המתפלל את א-לוהיו על שנתן לו ארץ.

הפתיחה כבר מורה על זה: 'והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה וירשתה וישבת בה...'. אין למצוא נוסח זה אלא עוד פעם אחת: בפסוק שבו מדובר על שימת מלך ("ז, יד). אך בעוד ששם פונה המצווה לעם בכללותו במילה 'אתה', הרי כאן דבר זה אינו בא אלא בתחילה, היינו בפסוק הנזכר, ואילו שאר מילות הפנייה של המשפט 'ולקחת... ושמנת... והלכת... ובאת... ואמרת... וענית ואמרת... גלוי לעין שאינן ערוכות עוד לכלל העם אלא ליחיד, לכל בעל נחלה בכל דורות ישראל. ההנחה (- תנאי המצווה) היא קיבוצית, ואילו החובה היא אישית. [7] ועוד: ההנחה היא חד-פעמית - היסטורית, ואילו החובה חוזרת שנה שנה.

אולם יחס כפול זה של ה'אתה' אינו בחינת טפל. על כך מעידות המילים הראשונות שעל בעל הנחלה לאמרן לכוהן (ג): 'הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו'. עוד בעתים המאוחרות יותר, אל יאמר האיש המביא את הביכורים למשל: 'אבותיי באו אל הארץ', אלא: 'באתי אל הארץ'. כאן ממוזגים השניים שהכתוב פונה אליהם, העם והיחיד. 'באתי אל הארץ' משמעותו הראשונה אני, עם ישראל, באתי אל הארץ. הדובר מזדהה עם ישראל ומדבר בשמו. פניית המצווה לישראל 'כי תבוא אל הארץ' מקביל לה המאמר 'באתי אל הארץ': גם בן דור מאוחר מדבר בשם אותו דור שבא לפנינו לכנען, וממילא בשם כל העם כולו לכל דורותיו שבא לכנען בגוף אותו הדור.

אבל בזה לא נתמצתה עדיין כל שפעת ה'אני' הזה. הרי האיש אינו אומר סתם 'באתי אל הארץ', אלא הוא אומר שהוא 'מגיד' לא-לוהים שבא אל הארץ. אין במשמעו של דבר זה אלא: אני מעיד עליי כאיש שבא אל הארץ. בכל שנה כשהוא מביא את ביכורי אדמתו, הוא מעיד מחדש על עצמו כאיש שבא אל הארץ. אילו

היה מדבר רק בשם העם, לא היה צריך להגיד. את זה הוא עושה משום שעליו לומר: לא ישראל בלבד, אלא גם האיש העומד בזה בא אל הארץ. אני היחיד מרגיש את עצמי ומעיד על עצמי כאיש שבא אל הארץ, ומדי פעם בפעם, כשמביא אני מראשית פרייה, מכיר אני דבר זה מחדש ומכריז על זה מחדש... כל איכר בכל דור מישראל מודה לא-לוהים כשהוא מביא את ביכוריו על הארץ שהוא הביא אותו לתוכה. "בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא יצא ממצרים, שנאמר (שמות י"ג, ח) 'והגדת לבנך ביום ההוא לאמר: בעבור זה עשה ה' לי בצאתי ממצרים' - כך אומרת המשנה (פסחים פ"י מ"ה), וכך מורה ההגדה של פסח לכל אב המקיים את מצוות ההגדה לבנו בכל דור ודור. כיוצא בכך מורה ההגדה הביכורים לכל איכר ישראלי: בכל דור ודור חייב אדם לראות את עצמו כאילו הוא הובא לארץ. נמצאנו למדים כי טעמה המיוחד של מצוות הבאת הביכורים הוא לשמש הזדמנות לכל בעל נחלה מישראל להודות לה' על מתנת הארץ - אותו מעשה היסטורי שאירע בעבר והוא מתמשך עד לשעה זו, שבה עומד האיכר הישראלי במקדש וטנא הביכורים בידיו. נשוב אל דבריו של בובר:

ה'הבאה' הזאת של הביכורים ו'ההבאה' היא אל הארץ ניתנות בתפילה עצמה בהקבלה מוטעמת (ט-ו): 'ויבאנו אל המקום הזה... ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה...! המובע כאן הוא ההדדיות בין א-לוהים לבני עמו. הובאתי על ידו אל ארץ פורייה זו, אומר האיכר, ועתה אני מביא לו מפרייה. דבר זה יש בו יותר מתודה בלבד. כל הארץ מסורה לעם מיד הא-לוהים; גם היבול שהאדם המובא (- לארץ) מוציא אותו מן האדמה, בא מברכת א-לוהים ופעולותיו; אי אפשר ליתן לו משהו מזה; אבל אפשר להביא לו משהו, מבחר הראשית לסמל ולקידוש.

השורש בו"א מופיע 6 פעמים בפרשת הביכורים, והללו מתחלקות לשלוש ושלוש. ההקבלה בין שתי הקבוצות מגלה את שתי התנועות הגדולות בפרשה ואת זיקת הגומלין שביניהן:

1. (א) והיה כי תבוא אל הארץ...
 2. (ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך...
 3. (ג) ובאת אל הכהן...
 4. (ג) ואמרת אליו: הגדתי היום... כי באתי אל הארץ...
 5. (ט) ויבאנו אל המקום הזה...
 6. (י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה...
- השורש בו"א משמש לתיאור יחס הדדי בין ה' לאדם. אולם שורש אחר בפרשה משמש לציון פעולתו החד-צדדית של ה' כלפי ישראל, השורש נת"ן. ה', שהביא את ישראל אל הארץ, גם נתנה להם. אולם הבאת הביכורים על ידי האדם לעולם אינה נקראת נתניה. אדרבה: אף "ראשית פרי האדמה" היא מתנת ה' לאדם, כאמור בפסוק י. שבע פעמים מופיע השורש הזה בפרשה, ובכך נרמז לקורא כי הנתנה הא-לוהית היא עיקר עניינה של הפרשה ושל המצווה שבה:
1. (א) והיה כי תבוא אל הארץ אשר ה' א-להיך נתן לך נחלה
 2. (ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך אשר ה' א-להיך נתן לך
 3. (ג) הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו
 4. (ו) וירעו אתנו המצרים ויענונו ויתנו עלינו עבודה קשה
 5. (ט) ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת
 6. (י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'
 7. (יא) ושמת בכל הטוב אשר נתן לך ה' א-להיך.
- נשוב עתה אל דברי בובר, המנתח את סדרת ההופעות הזו של השורש נת"ן:
- בשלוש הפעמים הראשונות ובשלוש האחרונות מכוונת המילה למתנת א-לוהים לישראל, ואילו בין אלה לאלה נמצא נת"ן מזור, ודאי לא כדי להשלים את מספר השבע בלבד, אלא קודם כול כדי להמחיש ביותר את הרקע השלילי שמאחורי הנתנה הא-לוהית; המצרים הם ש'נתנו עלינו עבודה קשה! מסוג זה היא ה'נתניה' ההיסטורית של עולם הגויים לישראל. נתנית א-לוהים משחררת אותו ממנה [8]. ומתנתו הגדולה של א-לוהים לישראל היא הארץ; דבר זה נחרת במוחנו בחזרה מחומשת. לבסוף (בפסוק יא) מתנסח הדבר בצורה יותר כללית כדי שלא להניח מקום לטעות: 'כל הטוב', ובכך לא הארץ בלבד, אלא גם יבולה השנתי בא במתנה מידי א-לוהים [9].

ה. מקרא ביכורים: הסקירה ההיסטורית

לאחר הצהרתו של מביא הביכורים בפסוק ג "הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ..." נאמר בפסוק ד "ולקח הכהן הטנא מידך והניחו לפני מזבח ה' א-להיך". אז, לאחר המילים "וענית ואמרת...", מתחיל עיקרו של מקרא הביכורים. בפסוקים ה-ט מגולל מביא הביכורים את היריעה ההיסטורית מתקופת האבות ועד לירושת הארץ. סקירה היסטורית זו מתאפיינת בכך שמביא הביכורים מדבר בה על ישראל בגוף ראשון רבים [10] - "וירעו אתנו... ונצעק... ויוצאנו... ויתן לנו" - שלא כבהצהרתו בפסוק ג, שבה דיבר בגוף ראשון יחיד - "הגדתי... באתי". עם סיום הסקירה ההיסטורית חוזר מביא הביכורים בפסוק י אל ההווה, ושוב הוא מדבר בגוף ראשון יחיד: "ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה אשר נתת לי ה'".

תוכנו ומבנהו של הנאום ההיסטורי בפסוקים ה-ט מזכירים מאוד את אלו של נאום אחר שעסקנו בו בעבר: את תוכנו ומבנהו של נאום ה' בראש פרשת וארא [11] הדמיון בין שני הנאומים אינו מקרי: בנאום ההוא התחייב ה' להשלים את הדבר שעליו נשבע לאבות ושעליו כרת עמם ברית - להוציא את בניהם מעבדות מצרים, להביאם אל הארץ ולתת להם; נאום מביא הביכורים הוא האישור האנושי הבא מצדם

של הבנים לכך שה' קיים את שבועתו לאבות - הוא הוציא את בניהם ממצרים, הביאם אל הארץ ונתנה להם. הבה נבחן את מבנה הנאום ואת מה שיש ללמוד ממנו:

א (ה) ארמי אבד אבי
וירד מצרימה ויגר שם במתי מעט
ויהי שם לגוי גדול עצום ורב.

(ו) וירעו אתנו המצרים ויענונו
ויתנו עלינו עבדה קשה.

----- (ז) ונצעק אל ה' א-להי אבותינו, וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו ואת עמלנו ואת לחצנו.

ב (ח) ויוצאנו ה' ממצרים
ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאתות ובמפתים.

(ט) ויבאנו אל המקום הזה

ויתן לנו את הארץ הזאת, ארץ זבת חלב ודבש.

הנאום בנוי משתי מחציות שוות, שביניהן משמש פסוק ז כ'ציר מרכזי'. כל אחת מן המחציות היא בת שני פסוקים, וכל פסוק מתאר שלב היסטורי בפני עצמו. אורכן הכולל של שתי המחציות שווה: 23 מילים בראשונה 241- בשנייה.

מהו הדבר המאפיין כל מחצית והמבדיל בינה לבין חברתה? התשובה בולטת מאוד: מחצית א מתארת עשייה אנושית: הנושא של פסוק ה הוא "אבי" שהיה ארמי אובד (- נודד)[12] ושירד למצרים והפך שם לגוי עצום ורב, והנושא של פסוק ו הוא "המצרים" שהרעו אותנו. שם ה' לא נזכר במחצית זו. מחצית ב מתארת עשייה א-לוהית: הנושא של שני פסוקיה הוא ה', וההבחנה ביניהם היא בזמנה, במקומה ובאופייה של פעולתו ההיסטורית: בפסוק ח מתוארת יציאת מצרים, ואופי פעולתו של ה' הוא קפדני: "ביד חזקה ובזרע נטויה ובמרא גדל ובאתות ובמפתים" - "אלו עשר המכות שהביא הקב"ה על המצרים במצרים" (הגדה של פסח). בפסוק ט האירוע המתואר הוא הבאת ה' את ישראל "אל המקום הזה" ונתינתו להם במאור פנים - "ארץ זבת חלב ודבש".

מהו פשר היעלמות שם ה' מן המחצית הראשונה של הנאום ותיאור האירועים בה כ"עשייה אנושית"? האם מתכוון הנאום לתלות את הירידה למצרים ואת העינוי שבא עלינו בעקבותיה במעשי האבות שנעשו על דעת עצמם ושה' נחלץ להצילנו מהם? תיאור כזה אינו תואם את העובדות המתוארות בספר בראשית, ואכן, בהגדה של פסח ניסו למנוע פירוש מוטעה זה: "וירד מצרימה - אנוס על פי הדיבור". ובאמת, אי אפשר לפרש את פסוק ה כעשייה אנושית שלא על פי הדיבור, שכן הנאמר בו "ויגר שם במתי מעט - ויהי שם לגוי עצום ורב" נועד לרמוז למהפך הדמוגרפי שבו נתקיימה הבטחת ה' לאבות להרבות את זרעם. במחצית הראשונה מתוארים האירועים ההיסטוריים כאירועים שבהם נסתרת נוכחותו של ה' ואף פניו נסתרים מישראל. בירידת האבות למצרים ובמה שאירע שם לבניהם, הן לחיוב - ההתרבות המופלאה - והן לשלילה - העבדות והעינוי, מתקיימת גזרתו הקדומה של ה' בברית בין הבתרים, אך הוא עצמו אינו מתגלה לעמו בכל הימים הרבים ההם.

הנתק הזה מופסק ב'ציר המרכזי' של הנאום: המפנה מתרחש בהיות ישראל בשפל החמור ביותר: ונצעק את ה' א-להי אבותינו - כמה שנאמר (שמות ב', כג) 'ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים, ויאנחו בני ישראל מן העבדה ויזעקו, ותעל שועתם אל הא-להים מן העבדה' (הגדה של פסח). בעקבות צעקת בני ישראל אל ה', אף הוא 'וישמע ה' את קלנו וירא את ענינו...':
כמה שנאמר (שמות ב', כד) 'וישמע א-להים את נאקתם'... 'וירא את ענינו' - ... כמה שנאמר (שם כה) 'וירא א-להים את בני ישראל וידע א-להים' (הגדה).

בציר המרכזי של הנאום נוצר אפוא יחס הדדי בין ה' לישראל - נשבר הסתר הפנים - אך עדיין אין מתוארת בו עשיית הפעולה הנדרשת. רק במחצית השנייה מתגלה פעולתו ההיסטורית הכבירה של ה', הגואל את עמו ממצרים ומנחילם את הארץ. נמצא כי 'הציר המרכזי' שבפסוק ז הוא תולדתו של פסוק ו שבמחצית הראשונה - העינוי והעבודה הקשה הולידו את הצעקה אל ה' - והוא סיבתו של פסוק ח שבמחצית השנייה - שמיעת ה' את קולנו וראייתו את עונינו הולידו את פעולתו ההיסטורית: "ויוצאנו ה' ממצרים...".

בין המרכיבים של שתי המחציות קיימת הקבלה ניגודית כיאסטית בולטת: פסוק ה פותח את הנאום בנדודי האבות בארץ כנען ("ארמי אבד אבי" - נודד) ובירידתם למצרים; פסוק ט מסיים את הנאום בהבאת בניהם של האבות ממצרים חזרה לארץ כנען ובסיום הנדודים בנתינת ארץ זבת חלב ודבש להם. פסוק ו מתאר את מעשי המצרים "וירעו אתנו... ויענונו ויתנו עלינו עבדה קשה"; פסוק ח, כנגדו, מתאר את פעולת ה' שבאה לחלצנו מ'נתינת' המצרים תוך הבאת פורענות עליהם כגמול על מעשיהם.

הרקע לכל הנאום הזה הוא ללא ספק ברית בין הבתרים שכרת ה' עם אברהם. קשרי לשון ועניין בולטים מקשרים בין נאום זה לבין האמור באותה ברית. משמעות נאומו של מביא הביכורים היא אפוא הכרה והודיה על כך שה' קיים את בריתו לאברהם אבינו. לפיכך בבואנו בהגדה של ליל פסח לקיים את ההלכה (פסחים פ"י מ"ד) "ודורש מארמי אובד אבי עד שיגמור כל הפרשה כולה" אנו מקדימים לדרשת הפסוקים הללו את הדברים הבאים:

ברוך שומר הבטחתו לישראל, ברוך הוא. שהקב"ה חישב את הקץ לעשות כמה שאמר לאברהם אבינו
בברית בין הבתרים, שנאמר (בראשית ט"ו, יג) 'ויאמר לאברהם: ידע תדע כי גר יהיה זרעך בארץ לא להם,
ועבדום וענו אתם ארבע מאות שנה. וגם את הגוי אשר יעבדו דן אנכי, ואחרי כן יצאו ברכש גדול... [ודור
רביעי ישובו הנה]'. [13]

ו. הסבר הדינים המייחדים את מצוות ביכורים על פי טעמה
במה זכו הביכורים מכל שאר מתנות הראשית לשמש כאמצעי להודיה לה' על מתנת הארץ שנתן לעמו? יש
בהם, בביכורים, שילוב של שתי מעלות שאינן מצויות בשאר מתנות הראשית הבאות מיבול הארץ.
ראשית, הביכורים באים משבעת המינים, [14] והללו הם עיקר שבחה של הארץ. [15] הדגן, התירוש והיצהר,
שמהם באות שאר מתנות הראשית הבאות מיבול הארץ, הם "אבות המזון", אולם פרות הארץ שמהם
מכינים את התירוש והיצהר, אשכולות הענבים והזיתים, [16] ביחד עם פרות הארץ האחרים - התאנים,
הרימונים והתמרים - הם תפארתה של הארץ המגדלת אותם ותפארתו של האיכר שהוציאם מאדמת
הארץ.

שנית, הפרות המבשילים ראשונה, עוד בטרם נפתחה עונתם החקלאית, הם הם ה"ביכורים", חיבה יתרה
נודעת להם מאת החקלאי המצפה להם בכיליון עיניים.

ישעיהו כ"ח, ד כַּבְּפֹרָה בטרם קיץ, אשר יראה הראה אתה, בעודה בכפו יבלענה.

אולם לא כמתואר בדברי ישעיהו ינהג החקלאי הישראלי בפרות הביכורים - משוש לבו, אלא:

יורד אדם בתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר - קושרו בגמי ואומר: הרי אלו
ביכורים! (משנה ביכורים פ"ג מ"א)

פרות הביכורים של שבעת המינים שנשתבחה בהם ארץ ישראל, הבאים מן המובחר, הם אפוא תמצית
שבחה ונויה של הארץ, והבאתם אל המקדש מנחה לה' מבטאה בדרך קולעת את הודאתנו לה' על שנתן
לנו ארץ חמדה הנושאת לנו פרותיה בעין יפה.

מעתה ניתן להסביר גם את שאר הדינים המייחדים את מצוות הביכורים (ראה סעיף ג לעיל): מקרא
הביכורים נועד להבהיר את טעמה המיוחדת של מצוות הבאת הביכורים, שאיננו כטעמן של מצוות הראשית
האחרות. מה שמסומל בטנא הביכורים, ובו המובחר בביכורי שבעת המינים, מובהר במילים מפורשות
במצווה המתלווה להבאה, במקרא הביכורים.

עיקר טעמה של מצוות ביכורים, שהיא ביטוי הודיה לה' על מתנת הארץ, אינו בהיותה אחת מכל"ד מתנות
כהונה אלא בהיותה מנחה לה' נותן הארץ. אכילת הכהנים את הביכורים דומה לזכותם באכילת קרבנות
ומנחות אחרים המובאים למקדש. מסיבה זו תלויה המצווה בקיומו של המקדש. אך בנוסף לכך יש לבאר
תלות זו בכך שכאשר המקדש חרב, משמעות הדבר היא שחל שיבוש (זמני) במתנת ה' לישראל את הארץ.
ובעת שחלה הפסקה כזו, אי אפשר לה למצוות ביכורים שתהא נוהגת.

אף כאשר ישראל יושבים על אדמתם והמקדש על מכונו חלה חובת הבאת הביכורים רק על מי שביכוריו
באים מחלקו בארץ. שכן הבעלות על הפרות איננה סיבה מספקת לחיוב - יש צורך שבעל הפרות יהא
שותף בנחלת ישראל את ארצם. זה שפרותיו גדלו על אדמת הארץ שאינה שלו אינו חייב - וגם אינו יכול -
להפוך את הפרות הללו לבסיס של הודיה על מתנת הארץ.

ז. תיאור עליית מביאי הביכורים לרגל

מצוות העלייה לרגל בשלושת הרגלים מוטלת היא על כל יחיד ויחיד. אך מפני התאריך המשותף לקיום
מצווה זו לכל העולים לירושלים מסתבר שנעשתה בעם רב, בתוך המון חוגג.

מצוות הבאת הביכורים למקדש - "ושמת בטנא והלכת אל המקום אשר יבחר ה' א-להיך לשכן שמו שם" -
אף היא מצוותו של כל איכר יחיד. אלא שלקיומה של מצווה זו אין תאריך אחד: "מעצרת (- שבועות) ועד
החג (- סוכות) מביא וקורא" (משנה ביכורים פ"א מ"ו). אם כן, כל איכר יכול היה להביא את ביכוריו
בתאריך המתאים לו ולגידולי אדמתו.

אולם ראה זה פלא: התיאור היחיד של עלייה לרגל לירושלים בימי בית שני שנשתמר לנו בספרות חז"ל -
במשנה, בתוספתא ובירושלמי - אינו של עלייה לרגל בימי שלושת הרגלים אלא דווקא של עלייתם
לירושלים של מביאי הביכורים. ומתיאור זה במסכת ביכורים מתברר כי מביאי הביכורים של מחוז שלם -
"מעמד" - היו מתכנסים לשם הבאת הביכורים בעם רב, כעין העלייה לרגל בעת הרגלים:

כיצד מעלין את הביכורים? כל העיירות שבמעמד מתכנסות לעיר של מעמד, ולנין ברחובה של עיר...
ולמשכים היה הממונה אומר: קומו ונעלה ציון אל בית ה' א-להינו.

הקרובים מביאים התאנים והענבים והרחוקים מביאים גרוגרות וצימוקים. והשור הולך לפניו, וקרניו
מצופות זהב ועטרה של זית בראשו. החליל מכה לפניו עד שמגיעים קרוב לירושלים.
הגיעו קרוב לירושלים - שלחו לפניו (- להודיע על בואם), ועיטרו את ביכוריהם. הפחות והסגנים יוצאים
לקראתם, לפי כבוד הנכנסים היו יוצאים. וכל בעלי אומניות שבירושלים עומדים לפניו, ושואלין
בשלומם: אחינו, אנשי מקום פלוני, באתם לשלום.

החליל מכה לפניו עד שמגיעין להר הבית. הגיעו להר הבית, אפילו אגריפס המלך נוטל הסל על כתפו,
ונכנס עד שמגיע לעזרה. הגיע לעזרה ודיברו הלוויים בשיר (תהילים ל', ב) 'ארומך ה' כי דליתי ולא
שמחת איבֵי לי' (משנה ביכורים פ"ג ב-ד).

מהו פשר הדבר שמצווה המוטלת על היחיד הפכה למצווה המתקיימת ברוב עם? נדמה שטעמה המיוחד של המצווה שעמדנו עליו בעיון זה מסביר את הדבר היטב: טעמה של המצווה הוא אכן לאומי - הודיה על מתנת הארץ לעם ישראל כולו. הפרט משמש פה לא רק לעצמו אלא גם ובעיקר לעם כולו. זאת אף כשהוא מדבר בגוף ראשון יחיד: "הגדתי היום לה' א-להיך כי באתי אל הארץ..." (וראה דבריו של בובר בסעיף ד לעיל), וקל וחומר בשעה שהוא קורא את מקרא הביכורים ומדבר בשם העם כולו בגוף ראשון רבים. הודאה על מתנת הארץ לישראל, ראוי לה אפוא שתיעשה על ידי המון עולי רגל, ולא על ידי איכרים בודדים.

ובכל זאת, שלא כמו ברגלים, לא הייתה עלייתם של מביאי הביכורים בו-זמנית מכל הארץ, אלא כל מחוז ומחוז עלה לירושלים בזמן אחר. במה היה תלוי תאריך העלייה? באופיו האקלימי והחקלאי של כל אזור מאזורי הארץ. ארץ ישראל היא ארץ הרים ובקעות, המשמשים בתי גידול לפרות שונים. עמקיה מגדלים תמרים, והריה - פרות אחרים משבעת המינים. יש הרים מגדלים גפנים, ויש מגדלים זיתים. האקלים השונה באזורי הארץ השונים גורם לכך שאף ההבשלה של אותם פרות עצמם אינה חלה באותו מועד. נמצא שכל אזור בעל נתונים גיאוגרפיים-אקלימיים משלו ובעל אופי חקלאי משלו קבע את מועד הבאת הביכורים בתאריך ההבשלה המתאים לאקלימו ולגידולו המיוחדים. [17]

וכך הייתה ירושלים חוגגת בעת עונת הקיץ, לאחר חג השבועות, את הבאת הביכורים עם איכריו של כל אזור בנפרד, בעת שהללו עלו אליה לרגל. כבוד גדול עשו אנשי ירושלים למביאי הביכורים, לא רק בקבלת הפנים של "הפחות והסגנים היוצאים לקראתם" אל מחוץ לעיר, אלא בעיקר בכך ש"כל בעלי אומניות שבירושלים עומדים לפנייהם" - ברחובות ירושלים עצמה. הפסקה זו של בעלי אומניות ממלאכתם, חידוש יש בה, שהרי הלכה היא כי "אין בעלי אומניות רשאים לעמוד מפני תלמידי חכמים בשעה שעסוקין במלאכתם" (חולין נד ע"ב). וכבר דנו בכך בשני התלמודים. [18]

וכך היה כל אזור בארץ ישראל, על אנשיו המיוחדים לו ועל פרותיו האופייניים, מטביע את חותמו ליום אחד על ירושלים ועל המקדש. והייתה עונת הביכורים בירושלים מעין 'סימפוזיה' של שמחה והודיה על ארץ ישראל רבת הגוונים.

ח. מצוות הביכורים ושלושת הרגלים

המקום המרכזי שתופס תיאור עלייתם לרגל של מביאי הביכורים במסכת ביכורים (במשנה, בתוספתא ובתלמוד הירושלמי) מעלה על הדעת שבמעשה ציבורי זה הפכה הבאת הביכורים למעין "רגל" רביעי, הנוסף לשלושת הרגלים הקבועים בלוח השנה. שלא כמותם, אין לעלייה לרגל הרביעית הזו תאריך קבוע בלוח השנה, אלא היא נקבעת בכל שנה מחדש על ידי זקני "המעמד" - המחוז - שאיכריו נאספים יחדיו לעלות לירושלים ולהביא את ביכוריהם למקדש. וכאמור, אין זמנו של מחוז אחד כזמנו של האחר. [19] על כל פנים, זמנה של מצווה זו להיעשות בשלמותה (ביחד עם מקרא ביכורים) מוגבל "מן העצרת ועד החג", והרי היא כמקשרת בין שני הרגלים הללו. ובאמת, בספר שמות מופיעה מצוות הביכורים פעמיים בסיומה של פרשת הרגלים החוזרת בפרשת משפטים ובפרשת כי-תשא (ראה סעיף א לעיל). קשר נוסף בין מצוות הביכורים לשלושת הרגלים הוא במצוות השמחה. בסופה של פרשת הביכורים שבספר דברים נאמר:

כ"ו, יא ושמחת בכל הטוב אשר נתן לך ה'...

ומכאן למדו בתלמוד הירושלמי מקור לדברי המשנה (ביכורים פ"ב מ"ד) כי הביכורים "טעונים קרבן (- שלמים) ושיר (- של הלוויים) [20]... ולונה (- בירושלים)". וכך אמרו בירושלמי על משנה זו: 'טעונים קרבן' - נאמר כאן (- בביכורים) 'שמחה' ונאמר להלן (- ברגלים) 'שמחה' (- 'שמחת בחגך'), מה שמחה שנאמר להלן שלמים, אף כאן - שלמים.

שלושת הדברים הללו המלווים את הבאת הביכורים - שלמי שמחה, שיר מיוחד בפי הלוויים ולונה של עולי הרגל בירושלים - הם ממאפייני העלייה לרגל בשלושת הרגלים. דמיון זה בין העלייה לרגל בשלושת הרגלים לזו של מביאי הביכורים אינו חיצוני גרידא, אלא הוא קשור במהותה של מצוות הביכורים ובטעמה שעליו עמדנו בעיון זה.

הבה נדון ראשית בהיבט החקלאי של מצוות הביכורים. חג הפסח הוא חג 'האביב', שפירושו ראשית הבשלת התבואה, ואת האביב מלווה מנחת העומר, הבאה מן השעורים (וקרויה אף היא 'ביכורים'). לאחר שבעה שבועות הקציר מגיע חג השבועות - חג הקציר, ובו מובאת מנחת שתי הלחם מן החיטים (ואף היא קרויה 'ביכורים'). כהמשך לשתי תקופות אלו בלוח השנה החקלאי, מגיע על פי טבע העונות זמן ההבשלה של פרות הקיץ וראשית לקיטתם - הוא זמן 'הביכורים' - ועמו מנחת הביכורים משבעת המינים (שבניגוד לשתי קודמותיה היא חובה על כל יחיד). עם סיום העונות החקלאיות המתחלפות מגיעה עונת האסיף בחג הסוכות "בצאת השנה". עונת הביכורים היא אפוא החוליה המקשרת בלוח השנה החקלאי בין עונת הקציר לעונת האסיף, ולפיכך "אלו מביאין וקורין - מן העצרת ועד החג".

עתה נבחן את מערכת הרגלים מצד משמעותם כמועדי זיכרון היסטוריים: שלושתם קשורים ביציאת מצרים על שלביה השונים: עצם היציאה ממצרים (- פסח); מתן תורה (- שבועות, כפי שנתנו בו חכמים טעם, אף שאינו מפורש בתורה [21]); ההליכה במדבר (- סוכות, ויקרא כ"ג, מג). שלושת השלבים הללו ביציאת מצרים מציינים את החסד ההיסטורי החד-פעמי שעשה עמנו ה' בעבר. הבאת הביכורים קשורה במעשה ההיסטורי המשלים את תהליך יציאת מצרים ומביאו עד תכליתו - חסד ה' עמנו שהביאנו אל הארץ ונתנה לנו. מעשה זה, אין להגדירו בזמן מסוים, שהרי הוא הולך ונמשך עד להווה, ועל כן גם להבאת

הביכורים ולמקרא הביכורים אין תאריך מסוים, אלא הם קשורים בזמן השמחה ששמח החקלאי על מתנת האדמה והארץ, כפי שמלמדת הגמרא במסכת פסחים לו ע"א:

שמחה כתובה בהם (- בביכורים), דכתיב 'ושמחת בכל הטוב' - לזמן שמחה בא הפסוק, הוא ששינוי 'מעצרת ועד החג מביא וקורא' (רש"י: זמן שמחה - בזמן קצירה ולקטיטה, שאדם לוקט תבואתו ולבו שמח, הצריכו הכתוב קריית דארמי אובד אבי).

לאחר בחינה כפולה זו של היחס בין מצוות ביכורים לבין שלושת הרגלים, הבה נצרף את שני ההיבטים גם יחד: עצם החיבור בין שמחה חקלאית לבין זיכרון היסטורי והוודיה לה' על חסדו הכפול עם ישראל בשני התחומים הללו, בטבע ובהיסטוריה, הם ממאפייניה של מערכת הרגלים. חיבור זה והוודיה כפולה זו מאפיינים אף את מצוות הביכורים (שכאמור, יש בה השלמה כפולה לתכנים של הרגלים). אולם בביכורים השילוב בין שתי ההודיות הללו הוא פשוט וטבעי: אין אלו הודאות על תחומים נפרדים, אלא שתיהן משתלבות במעשה אחד, בסמל אחד - בטנא הביכורים.

מ' בובר (ציון דבריו בסעיף ד לעיל) עמד על חשיבות זו של מצוות ביכורים (אף שלא קישר זאת למערכת הרגלים):

פעמיים כפול שבע נמצא בפרק הקצר שאנו עוסקים בו שם הווייה, ומהן שלוש כפול שלוש בהוספת מילת 'א-לוהיך'. מערכת מספרים כזו... יסודה בכוונת הוראה. אם מכונה כאן ה' בשם 'א-לוהיך' בכל פעולה חלקית ובכל דיבור חשוב... הרי מובעת בזה הודיית-אמונה שנודע לה ערך מכריע... כנגד השפעתה [- של התפיסה האלילית] הייתה שאלה גורלית לאמונת ישראל מימי כיבוש הארץ... להשריש בלב כל חֶבֶר העם את הוודאות הישירה והניצחת כי הא-ל, הנותן לו את פרי הארץ 'הדגן התירוש והיצהר' (הושע ב'), הוא אותו הא-ל שנתן לישראל את הארץ. א-לוהות ההיסטוריה וא-לוהות הטבע אסור להפרידן זו מזו, ואות אחדותן הוא הארץ. הא-ל שהעלה את ישראל לארץ זו הוא שעיניו בה 'מראשית השנה ועד אחרית שנה' (דברים "א, יב). תקופות השנה החוזרות בקביעות עם ברכותיהן קשורות הן באותו המעשה ההיסטורי החד-פעמי, בו הביא הא-ל את העם, אשר עמו כרת את הברית אל הארץ שהבטיח לו. הבריאה עצמה מעידה על ההתגלות, עדותה היא הארץ.

בהמשך דבריו מתייחס בובר אל תיאור העלייה לרגל של מביאי הביכורים שבמשנה, והוא מקשר תיאור זה לתפיסה הכוללת של מצוות הביכורים:

בעזרה דיברו הלוויים בשיר 'ארוממך ה' כי דליתני'. בקשר עם המעשה, בקשר עם התפילה שיאמרו עתה, התפילה המפארת את יציאת מצרים, מקבל הפסוק את המשמעות: ישראל מודה לא-ל, שדלה אותו מבאר מצרים אל אורה וחירותה של הארץ.

מהו שנגלה לעינינו בסיפור המשנה? האחדות החיה - העולה מן האיכרים הזעירים (- מביאי הביכורים) והאומנים (- תושבי ירושלים) עד למלך - של עם, המרגיש את ברכת הטבע כברכת היסטוריה, ומהלל אותה בבחינה זו. בזה מתגלה לנו כליל טעמו של פרק הביכורים, תעודה זו המיוחדת במינה על יחס מיוחד במינו בין עם לארץ.

ט. מצוות ביכורים וחטא המרגלים

בספר חידושי הגאון ר' מנחם זעמבא הי"ד, [22] סימן נ, מצאתי כתוב:

איתא בשם האר"י ז"ל דמצוות הבאת הביכורים היא תיקון לחטא המרגלים. דהרי המרגלים הוציאו דיבה על הארץ, ומצוות ביכורים ניתנה משום חיבת הארץ. והוסיף על זה הגאון ר' מנחם זצ"ל דיש רמז לזה במשנה ביכורים פ"ג מ"א, דאיתא שם: 'יורד אדם לתוך שדהו ורואה תאנה שביכרה, אשכול שביכר, רימון שביכר - קושרו בגמי ואומר: הרי אלו ביכורים'. הנה מוזכרים כאן השלושה מינים המוזכרים גם אצל המרגלים (במדבר "ג, כג, ויכרתו משם זמורה ואשכול ענבים אחד... ומן הרמונים ומן התאנים) שאותם הם הביאו מא"י. והרמז - לקשר שביניהם. עכ"ל.

בקראי דברים אלו עלה על דעתי להוסיף זאת: זמן שליחת המרגלים הרי מפורש: "והימים ימי בכורי ענבים" (במדבר "ג, כ). גם הציווי שנצטוו המרגלים ודבריהם בשובם מתור את הארץ, מקבילים הם לציווי שנצטוונו בפרשתנו על הבאת הביכורים ולמקרא הביכורים שעלינו לומר עם הבאתם:

במדבר "ג - שלח

דברים כ"ו - כי-תבוא

הציווי

(כ) ולקחתם מפרי הארץ והימים ימי בכורי ענבים

הציווי

(ב) ולקחת מראשית כל פרי האדמה אשר תביא מארצך

נאום המרגלים

(כז) באנו אל הארץ אשר שלחתנו

מקרא ביכורים

(ג) ...באתי אל הארץ אשר נשבע ה' לאבתינו לתת לנו

וגם זבת חלב ודבש הוא

(ט) ויתן לנו את הארץ הזאת ארץ זבת חלב ודבש

וזה פריה

(י) ועתה הנה הבאתי את ראשית פרי האדמה...

המפגש הראשון של עם ישראל עם ביכורי פרותיה של א"י היה במעשה המרגלים. אלא שאז הפרות הוצאו אל מחוץ לארץ, ומגמת המרגלים בהוצאתם שלילית הייתה, להוציא דיבת הארץ [23] ולהחזיר את הגלגל ההיסטורי אחורה - "נתנה ראש ונשובה מצרימה" - ובכך לבטל את כניסתם של ישראל לארץ. ואילו במצוות הביכורים מובאים פרות הארץ מקצות הארץ פנימה, לבית המקדש, לבה של א"י, ובהבאתם מתרבה חיבת הארץ אצל כל הקשור במצווה זו. במקרא הביכורים משחזר מביא הביכורים את התהליך ההיסטורי של הבאתנו לארץ, שבו התבדו הן דברי המרגלים על טיבה של הארץ והן דבריהם על אפשרות כניסתנו אליה. בהודאה על תהליך היסטורי זה ובראיית מביא הביכורים את עצמו כשותף לו בכל דור ודור, ישנו תיקון לחטא המרגלים.

[ניתן למצוא שיעור זה באתר האינטרנט של בית המדרש האלקטרוני:

www.vbm-torah.org/parshah.doc

שבת שלום.]

כדי להירשם יש לשלוח בקשה לכתובת

MAJORDOMO@ETZION.ORG.IL

עם התוכן:

GET YHE-TEST H-SUBSCRIBE

קיימת גם מערכת שיעורים באנגלית. כדי לקבל את רשימת השיעורים יש לשלוח בקשה לכתובת:

LISTS@VBM-TORAH.ORG

עם התוכן:

GET YHE-ABOUT COURSES

בשאלות אפשר לפנות למשרד הישיבה 02-9931-456 ולבקש את משרד האינטרנט, או לכתוב לכתובת

YHE@VIRTUAL.CO.IL

כל הזכויות שמורות 2000 לישיבת הר עציון ולרב אלחנן סמט.

[1] הרמב"ם כלל בהלכות ביכורים אף שאר מתנות כהונה שבגבולין: חלה, ראשית הגז, זרוע לחיים וקיבה, פדיון בכור האדם ופדיון פטר חמור.

[2] מלבד הווידוי הנאמר בשעת ביעור מעשרות, לאחר השנה השלישית במחזור שנת שמיטה (דברים כ"ו, יב-טו).

[3] הרמב"ם כתב בהלכות ביכורים פ"ב ה"א: "ואינם נוהגים אלא בפני הבית ובארץ ישראל בלבד, שנאמר: 'ראשית בכורי אדמתך תביא בית ה' א-להיך'..."

[4] אף מעשר שני ובכור בהמה טהורה מובאים לירושלים או למקדש, אך חיובן של מצוות אלה אינו בטל באין מקדש.

[5] דבר זה נלמד בדרכי דרש שונות בספרי כאן על הפסוק (ב) "ולקחת מראשית כל פרי האדמה", ובברייתא המובאת בבבלי מנחות פד ע"ב שבה נאמר: "רבן גמליאל בר רבי אומר: נאמר כאן (- בביכורים) 'ארץ' (- בפסוק ב 'אשר תביא מארצך') ונאמר להלן (- דברים ח', ח) 'ארץ' (- חטה ושערה...): מה להלן - שבח ארץ (- שבעת המינים), אף כאן - שבח ארץ."

- [6] בהגדה של פסח דורשים את מקרא ביכורים מפסוק ה עד פסוק ח, כפי שמורה המשנה (פסחים פ"י מ"ד): "ודורש מ'ארמי אבד אבי' עד שיגמור כל הפרשה כולה".
- [7] על תופעה דומה בפרשת אשת יפת תואר (כ"א, י"ד) עמדנו בעיונונו לפרשת כי-תצא סעיף ד.
- [8] סדרה דומה של הופעת מילה מנחה שבע פעמים - המילה 'ארץ' בדברים י"א, ח-יב - בנויה באופן שההופעה הרביעית-האמצעית ביניהן היא "ארץ מצרים", ואילו בשאר 6 ההופעות הכוונה לארץ כנען, המתוארת כניגוד לארץ מצרים. ראה על כך בעיונונו לפרשת עקב בסעיף ב.
- [9] בובר לא דייק: כבר בהופעה שבפסוק י הנתינה הא-לוהית היא של "פרי האדמה", ואילו בפסוק יא ישנה הרחבה של מתנת ה' "לכל הטוב" - ביטוי הכולל את טובות ה' לישראל בכל תחום שהוא. (אמנם בספרי לפסוק י ובמשנה ביכורים פ"א מ"ה למדו שמתנת ה' בפסוק זה היא האדמה, ולא הפרי.)
- [10] זאת מלבד בפתחת הנאום, המהווה גשר בין הדברים האישיים הקודמים לבין הסקירה ההיסטורית שבהמשך. בפתחה זו אומר מביא הביכורים "ארמי אבד אבי...".
- [11] ראה עיונונו לפרשה זו.
- [12] לא נדון בעיון זה בשאלה שבה נחלקו מפרשי הפשט הראשונים, האם הכוונה לאברהם או ליעקב. הפירוש המובא בהגדה של פסח כי הכוונה ללבן - אינו כפשוטו של מקרא.
- [13] בהגדה אין מופיעות המילים שבסוגריים, וגם אין דורשים את פסוק י שבמקרא הביכורים "ויבאנו אל המקום הזה ויתן לנו את הארץ הזאת...". (בניגוד למשתמע מן המשנה, שבה נאמר "עד שיגמור כל הפרשה כולה"). סיבת הדבר היא שההגדה מעוניינת להתרכז אך ורק ביציאת מצרים, ואילו ההבאה לארץ ונתינתה לישראל הם עניינים הקובעים 'ברכה' לעצמם ('ו'ברכה' זו היא היא ברכתו של מביא הביכורים!). לפיכך עשתה ההגדה במקרא ביכורים שימוש סלקטיבי: היא נטלה אמנם את רובו, אך ויתרה על העיקר והתכלית של מקרא זה.
- [14] מקורות לכך צוינו בהערה 5 לעיל.
- [15] דיון מפורט על כך נמצא בעיונונו לפרשת עקב.
- [16] האם מי שאינו יכול להביא ביכורים מפרות טריים אלו יכול להביאם כמשקה - יין ושמן (האפשרות לרחוקים מירושלים להביא גרוגרות וצימוקים נזכרה במשנה ביכורים פ"ב מ"ג)? על שאלה זו דנתי במאמרי 'יוסף הכהן הביא ביכוריו יין ושמן ולא קיבלו ממנו', בספר עיונים וביאורים בדברי הרמב"ם, מעלה-אדומים תשנ"ט עמ' 96-102.
- [17] והרי שנינו (ביכורים פ"א מ"ג) "אין מביאין בכורים... לא מתמרים שבהרים (- שאינן גדלים יפה בהרים), ולא מפרות שבעמקים (- מפרות שאינם גדלים יפה בעמקים)... שאינן מן המובחר". איכריו של כל אזור הביאו אפוא את הפרות שבהם הצטיין אזורם.
- [18] בירושלמי ביכורים על המשנה הנידונה (פ"ג מ"ג) ובבבלי חולין שם וקידושין לג ע"א.
- [19] בתלמוד הירושלמי (ביכורים פ"ג ה"ב) מובאת ברייתא המשלימה את תיאור העלייה לרגל שבמשנה: "בדרך היו אומרים (תהילים קכ"ב, א) 'שמחתי באמרים לי בית ה' נלך'. בירושלים היו אומרים (שם פסוק ב) 'עמדות היו רגלינו בשעריך ירושלם' ". מזמור קכ"ב הוא אכן מזמורם של עולי רגל לירושלים. אולם רק אלו העולים לשם הבאת ביכורים יכולים לומר "שמחתי באמרים לי בית ה' נלך". העולים בשלושת הרגלים לא היו זקוקים, כמובן, לאמירה זו, שכן הם ידעו מעצמם מתי עליהם לצאת לדרך.
- [20] הכוונה לאמור במשנה (פ"ג מ"ד) שבהגיע מביא הביכורים לעזרה "דיברו הלוויים בשיר: 'ארוממך ה' כי דליתני ולא שמחת איבי לי".
- [21] ראה את עיונונו לפרשת אמור, שעסק בשאלת חג השבועות.
- [22] והם שרידים מחידושיו "אשר נלקטו מספרי שו"ת וחידושים, מאספים קבצים וירחונים שונים", בני ברק תשמ"מ. הגאון ר' מנחם זעמבא היה מגדולי התורה בפולין בדור השואה, ונהרג על קידוש השם בגטו ורשה.
- [23] "כל עצמם (- של המרגלים שהביאו את פרות הארץ) להוציא דיבה נתכוונו: כשם שפרייה משונה כך עמה משונה" (רש"י לבמדבר י"ג, כג).